

از زمانی که برای نخستین بار و به واسطه تصویب قانون سیاست‌های ملی محیط‌زیستی (۱۹۶۹) آمریکا، ارزیابی تأثیرات اجتماعی به منزله حوزه‌ای مشخص مطرح شد بیش از نیم قرن می‌گذرد. در این دوره این مفهوم فراز و نشیب‌های فراوانی داشته و علاوه بر پیشرفت‌های نظری و روشی، در برخی موارد توانسته است به الزامی قانونی تبدیل شده و در بسیاری از کشورها بدون انجام آن هیچ سیاست، برنامه، طرح یا پروژه‌ای مجوز اجرا نخواهد داشت.

ارزیابی تأثیرات اجتماعی (اتا) که در برخی متون داخلی به برآورد پیامدهای اجتماعی نیز ترجمه شده است دارای تعریف‌های متعددی است. هر یک از تعریف‌های موجود با توجه به نگاه نظری و تجربیات نویسنده بر یک یا چند بعد ارزیابی تأثیرات اجتماعی تأکید کرده است. اما آنچه می‌توان از مجموع این تعاریف به دست آورد آن است که اتا مطالعه‌ای است بین رشته‌ای با محوریت علوم اجتماعی که در تلاش است به شناسایی، تحلیل و مدیریت پیامدهای خواسته و ناخواسته؛ مثبت و منفی؛ و آشکار و پنهان اجرای یک سیاست، برنامه، طرح و یا پروژه پرداخته و از این مسیر تلاش کند تا با ارائه پیشنهادهایی کاربردی در قالب نظامی تحت عنوان کاربست به کاهش پیامدهای منفی و افزایش پیامدهای مثبت اجتماعی این اقدام کمک نماید.

در مطالعات اتا آنچه محوریت داشته و دارد تمرکز و توجه به تغییراتی است به نسبت پایدار که ممکن است یک اقدام توسعه‌ای (خواه یک سیاست، برنامه، طرح یا پروژه) بر کیفیت زندگی شهروندان ایجاد نماید. بنابراین آنچه در این مطالعات دارای اهمیت است محوریت انسان و تمرکز بر بهروزی او در اقدامات انجام شده است. هرچند برخی از اندیشمندان با تمرکز بر مفهومی تحت عنوان «صداهای خاموش» معتقدند اتا به طور خاص باید به شنیده شدن این صداها کمک نماید. زنان، کودکان، معلولان و سالمندانی که کمتر از سایر گروه‌های انسانی توان اعلام نظرات و تاثیرگذاری بر روند اجرای یک اقدام توسعه‌ای را دارند.

از دیگر نکات قابل اشاره در اتا، آینده نگری آن است. آنچه در این مطالعات بر آن تاکید می‌شود آن است که پیش از اجرای هر اقدام توسعه‌ای مناسب‌ترین زمان برای اجرای اتا است، تا از این مسیر بتواند با ارائه پیشنهادهایی اجتنابی، تعدیلی و یا جبرانی پس از ترسیم آینده جامعه تحت تاثیر به واسطه اجرای اقدام، به مجریان کمک نماید تا کمترین پیامدهای اجتماعی را برای جامعه ایجاد نمایند.

بین رشته‌ای بودن اتا با محوریت علوم اجتماعی از دیگر مواردی است که در این مطالعات مورد تاکید است. در اتا قرار است پیامدهای اجتماعی یک سیاست، برنامه، طرح و یا پروژه سنجیده شود و نه پیامدهای اقتصادی، سیاسی و... (البته پیوستگی، در هم تنیدگی و چندوجهی بودن پدیده‌های اجتماعی را نیز نباید فراموش کرد). بنابراین محوریت علوم اجتماعی امری است اجتناب ناپذیر. هر چند به دلیل درهم تنیدگی مسایل اجتماعی با مسایل سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، در سطحی پایین تر ترافیکی، عمرانی و... پژوهشگر اتا لازم است از همکاران سایر حوزه‌ها (بسته به موضوع مورد بررسی) نیز استفاه نموده، و تا عمق معینی در خصوص سایر پیامدهایی که در نگاه نخست اجتماعی به نظر نمی‌رسند نیز واکاوی انجام دهد. توان پژوهشگر برای نمایش ارتباط و همبستگی این متغیرهای به ظاهر غیر اجتماعی با متغیرهای اجتماعی از جمله مواردی است که می‌تواند به تحقق جایگاه متخصصان حوزه علوم اجتماعی به طور عام و پژوهشگران اتا به طور خاص در بدنه‌ی اجرایی و سیاست‌گذاری کشور کمک نماید.

اتا در فرایند یک تصمیم از مرحله تصمیم‌سازی تا مرحله تصمیم‌گیری و اجرا حضور دارد. به همین دلیل است که اتا را می‌توان در سه شکل پیش‌از اجرا، حین اجرا و پس از اجرا انجام داد. هرچند بهینه‌ترین شکل آن است که پژوهشگر اتا در تمام فرایند یک اقدام توسعه‌ای حضور داشته باشد. به این معنا که پیش از تصمیم‌گیری در خصوص یک سیاست، برنامه، طرح یا پروژه اتا پیامدهای اجرای آن اقدام را بررسی و به تصمیم‌گیران اعلام نماید و در مرحله بعد در حین اجرای اقدام به بررسی پیامدهایی که ممکن است پیش‌تر از آن غفلت شده، پرداخته و با ارائه راه‌کارهایی به کاهش پیامدهای منفی، و در مواردی به افزایش پیامدهای مثبت کمک نماید. در انتها نیز (پس از اجرای اقدام) پیامدها را شناسایی و راه‌کارهایی عملیاتی به مجریان اقدام ارائه نماید.

حضور این مفهوم در ادبیات علمی و پژوهشی کشور به پیش از انقلاب و محدود طرح‌های ارزیابی تأثیرات اجتماعی در حوزه نفت و انرژی و سدسازی باز می‌گردد. اما در ادبیات حاکمیتی و پس از انقلاب می‌توان به دیدار رهبری و اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی در آذرماه سال ۱۳۸۶ اشاره نمود که در این دیدار رهبری لزوم اجرای پیوست فرهنگی برای طرح‌های گوناگون و به ویژه طرح‌های پولی و مالی و عمرانی را بیان نمودند. هر چند از نظر بنیان‌های نظری و روشی میان پیوست فرهنگی و پیوست اجتماعی و مقدم بر آن میان مفهوم «پیوست» و «ارزیابی» نیز تفاوت‌هایی وجود دارد، با این وجود از منظر تاریخی و سیاست‌گذاری می‌توان آن را نخستین توجه و تمرکز به این حوزه قلمداد نمود.

پس از آن نیز در نخستین بند سیاست‌های کلی برنامه پنج ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰ - ۱۳۹۴) و به طور خاص ماده دو قانون برنامه پنج ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران، دولت مکلف به اجرای پیوست‌های فرهنگی برای طرح‌های مهم و جدید بوده است.

از دیگر اشارات موجود به این مفهوم در اسناد فرادستی می‌توان به بند دوم ماده ۸۰ برنامه ششم توسعه (۱۳۹۶ - ۱۴۰۰) نیز اشاره نمود که در آن دولت مکلف به تهیه و تدوین پیوست‌هایی در طراحی کلیه برنامه‌های کلان توسعه، ملی و بومی با توجه به آثار محیطی آن‌ها و به منظور کنترل

آثار یادشده و پیشگیری از ناهنجاری‌ها و آسیب‌های اجتماعی شده است که مقرر شده است آیین‌نامه‌ای اجرایی نیز توسط سازمان امور اجتماعی وزارت کشور و شورای اجتماعی کشور تهیه و به تصویب هیات وزیران برسد. در این راستا نیز جلساتی در این سازمان تشکیل و پیش‌نویس آیین‌نامه تهیه اما تا کنون به تصویب و ابلاغ نرسیده است.

از جمله سازمان‌هایی که بر این مفهوم متمرکز و در راستای اجرای آن اقداماتی را انجام داده است می‌توان از شهرداری تهران نام برد که در سال ۱۳۸۶ از سوی شورای شهر تهران موظف شد تا برای تمامی طرح‌ها و پروژه‌های شهری مطالعاتی اجتماعی در کنار سایر مطالعات فنی، زیست‌محیطی، اقتصادی و... انجام دهد. براین مبنا نیز اداره‌ای با عنوان پیوست اجتماعی در نخستین سال‌ها و اداره ارزیابی تأثیرات اجتماعی در سال‌های بعد تشکیل و اقدام به برگزاری همایش‌ها، دوره‌های آموزشی، تالیف کتاب و ترجمه متون مرتبط کرده و حاصل آن نیز بیش از ۸۰۰ طرح ارزیابی تأثیرات اجتماعی مربوط به طرح‌ها و پروژه‌های شهری در این مدت بوده است.

انجمن جامعه‌شناسی ایران نیز از جمله نهادهایی بوده است که در این خصوص اقدام به تشکیل گروه علمی و تخصصی ارزیابی تأثیرات اجتماعی نموده و در سال‌های گذشته توانسته است با بهره‌گیری از توان علمی و اجرایی اعضای خود نشست‌های تخصصی فراوانی را در مسائل مرتبط با این حوزه اجرا نماید.

در نهایت نیز مرکز علمی و تخصصی ارزیابی تأثیرات اجتماعی وابسته به پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی تشکیل تا با توجه به اهمیت و ضرورت پرداختن به مفهوم ارزیابی تأثیرات اجتماعی و عملیاتی کردن آن در لایه‌های اجرایی و مدیریتی کشور، با همکاری سایر نهادهای و سازمان‌های مرتبط به این حوزه به برگزاری کارگاه‌های آموزشی (در تهران، همدان، کرج و...)، برگزاری نشست‌های تخصصی در خصوص پروژه‌ها و طرح‌های شهری، برگزاری حلقه کتابخوانی با محوریت ارزیابی تأثیرات اجتماعی، راه‌اندازی سایت اینترنتی به منظور ایجاد شبکه اجتماعی فعالان حوزه اتا و تولید و گسترش دانش در گستره علمی و

اجرایی کشور و در نهایت تولید فصلنامه‌ای تخصصی در این حوزه اقدام نموده است و امیدوار است تا از این مسیر بتوان بر اهمیت این حوزه مطالعاتی در سیاست‌گذاری‌های کلان کشور تاکید، و توان علمی و اجرایی فعالان این حوزه را ارتقاء داده و لزوم انجام مطالعات ارزیابی تأثیرات اجتماعی در سیاست‌ها، برنامه‌ها، طرح‌ها و پروژه‌ها را به مدیران ارشد و میانی اجرایی کشور گوشزد نموده و به عنوان همکار در اجرای این برنامه‌ها یاری‌رسان نهادهای برنامه‌ریزی و اجرایی کشور باشد. از سوی دیگر نیز این مرکز در تلاش است تا با برگزاری برنامه‌هایی عمومی و تولید محتواهایی به زبان ساده برای عموم شهروندان، این مطالعات را به مطالبه‌ای عمومی تبدیل نموده تا از این طریق شهروندان، کانون توجه تمامی اقدامات توسعه‌ای قرار گیرند.

همان‌طور که اشاره شد، فصلنامه علمی و تخصصی ارزیابی تأثیرات اجتماعی در تلاش است تا با بهره‌مندی از توان فعالان این حوزه (اساتید دانشگاهی، پژوهشگران، مدیران و کارشناسان مرتبط با این حوزه) مرجعی را بنیان نهد تا در آینده بتواند به تعمیق و گسترش این مفهوم در فضای علمی و عمومی کشور کمک نماید. در پایان از تمامی علاقمندان خواهشمند است با تدوین مقاله، ترجمه مطالب مرتبط، معرفی و نقد کتاب، تدوین گزارش نشست‌ها و برنامه‌های مربوط به این حوزه و... به همکاران این نشریه در ادامه این مسیر کمک نموده تا از این طریق بتوان بر محوریت انسان در اقدام‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای بیش از پیش تاکید نمود.

هادی برغم‌دی

فروردین ۱۳۹۹